

original scientific article
received: 2011-02-11

UDC 314.011:316.334.55(497.581)“18/19”

HISTORIJSKO-GEOGRAFSKE PROMJENE U DRUŠTVENO-GOSPODARSKOM VRJEDNOVANJU RURALNIH PROSTORA RAVNIH KOTARA – PRIMJER NADINSKOG PODRUČJA (HRVATSKA)

Anica ČUKA

Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju, Franje Tuđmana 24i, 23000 Zadar, Hrvatska
e-mail: acuka@unizd.hr

Vera GRAOVAC MATASSI, Nina LONČAR

Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju, Franje Tuđmana 24i, 23000 Zadar, Hrvatska
e-mail: vgraovac@unizd.hr; nloncar@unizd.hr

IZVLEČEK

V članku analiziramo zgodovinsko-geografske spremembe pri valorizaciji agrarne pokrajine Nadinskega blata, ki sodi med najrodovitnejše predele Ravnih kotarjev (Hrvaška). Namen članka je predstaviti spremembe pri ekonomski valorizaciji ruralnih območij v hrvaškem obalnem zaledju, ki so bila svoj čas skrbno obdelovana, v zadnjih desetletjih pa so zanje značilni emigracija, naravni upad prebivalstva in deagrarizacija. V raziskavo smo vključili analizo arhivskih dokumentov iz srede 19. in z začetka 20. stoletja ter sodobnih demografskih in ekonomskih kazalcev, s katerimi smo rekonstruirali tri osnovna obdobja zgodovinsko-geografske valorizacije prostora. Kot so pokazali rezultati raziskave, je nekdanj skrbno obdelano in razvito ruralno območje zaradi intenzivnega ekonomskega prestrukturiranja in razvoja obalne regije po drugi svetovni vojni utrpelo vrsto negativnih sprememb, ki so preoblikovala agrarno pokrajino. V devetdesetih letih 20. stoletja je območje prizadela še ena vojna, kar je dodatno poslabšalo že tako neugodno demografsko situacijo, zaradi česar je večino agrarne pokrajine prerasla avtohtona vegetacija.

Ključne besede: ruralna območja, Ravni kotari, Nadinsko blato, Hrvaška, depopulacija, deagrarizacija

CAMBIAMENTI STORICO-GEOGRAFICI NELLA VALORIZZAZIONE SOCIO-ECONOMICA DELLE AREE RURALI DI RAVNI KOTARI – L'ESEMPIO DELL'AREA DI NADIN (CROAZIA)

SINTESI

Il contributo analizza i cambiamenti storico-geografici nella valorizzazione del paesaggio agrario dell'area di Nadin, una delle parti più fertili di Ravni Kotari (Croazia). L'obiettivo del contributo è di presentare i cambiamenti nella valorizzazione economica delle aree rurali dell'entroterra croato che solevano essere intensamente coltivate, ma che negli ultimi decenni sono state invece caratterizzate da emigrazione, saldo naturale negativo e abbandono delle attività agricole. Lo studio comprendeva l'analisi di documenti archiviali risalenti alla seconda metà dell'800 e i primi anni del '900, e indicatori geografici ed economici contemporanei che sono stati utilizzati per ricostruire tre periodi fondamentali della valorizzazione storico-geografica dello spazio. I risultati dello studio dimostrano che l'area in esame si è trasformata da un'area rurale di sviluppo e coltivazione intensiva in un'area che nel secondo dopoguerra ha subito cambiamenti negativi nel paesaggio agrario dovuti a un'intensa ristrutturazione economica e sviluppo del litorale. Negli anni novanta, la stessa area è stata colpita dalle attività della guerra che peggiorarono ulteriormente la già sfavorevole situazione demografica e la maggior parte del paesaggio agrario fu ricoperta da vegetazione autoctona.

Parole chiave: aree rurali, Ravni kotari, Nadinsko blato, Croatia, spopolamento, abbandono delle attività agricole

UVOD

Promjene u ruralnim prostorima su višedimenzionalne te se navedeni prostori u razvijenim zemljama svijeta ne mogu promatrati na marginama gospodarskih, društvenih i političkih promjena. Naime, ruralna područja su danas u središtu zanimanja brojnih znanstvenika, a promjene koje ih obilježavaju rezultat su širih i općih društveno-gospodarskih i političkih procesa (Ilbery, 1998). Istovremeno, ruralna područja nisu više samo područja proizvodnje dobara, već i potrošnje istih. U skladu s time, danas sve više do izražaja dolaze alternativni oblici korištenja ruralnog prostora zbog čega se često napominje da ne postoji jedan ruralni prostor, već brojni različiti društveni prostori koji se preklapaju u istom geografskom prostoru (Cloke, Milbourne, 1992). Naravno, izrazito su velike razlike u korištenju i vrijedovanju ruralnih krajeva u razvijenim, slabo razvijenim te u zemljama u tranziciji u koje se ubraja Hrvatska. U razvijenim zemljama svijeta proces urbanizacije i preseljavanja na relaciji ruralna područja – urbana područja dosegao je određeni vrhunac i točku zasićenosti još prije tridesetak godina (Champion, 1989a; Mitchell, 2004; Frey, 1989; Hugo, 1989; Champion 1989b; Berry, Dahmann, 1996). Od tada se počinje javljati obrnuti proces – preseljenje stanovništva iz gradova ili centralnih dijelova grada u suburbane zone ili čak u ruralna područja. Društveno-gospodarske promjene u ruralnim krajevima razvijenih europskih zemalja dio su temeljnih promjena u prostornoj preraspodjeli stanovništva, koje se ne odnose samo na iseljavanje iz urbanih, industrijskih regija u slabije razvijene periferne regije, već i na preseljavanje u manje gradove unutar urbane hijerarhije (Vining, Kontuly, 1978; Vining, Pallone, 1982; Fielding, 1989). Razdoblje smanjenja broja stanovnika u velikim metropolitanskim područjima bilo je popraćeno povećanjem broja stanovnika u srednje velikim i malim gradovima (Lewis, 1992).

U Hrvatskoj još uvijek nije došlo do intenziviranja procesa decentralizacije te proces urbanizacije ima znatnu ulogu u prostornoj raspodjeli stanovništva. Proces preseljavanja stanovništva na relaciji selo – grad još uvijek je dominantan u usporedbi s povratnom strujom. Naslijedena populacijsko-naseljska struktura nepobitno je utjecala na demografski razvoj Hrvatske nakon Drugoga svjetskog rata. Disperzna naseljenost, velik broj malih naselja te nerazvijeni sustav mikroregionalnih i regionalnih središta u novim su uvjetima utjecali na prostorni preraspmještaj stanovništva. Takvi trendovi prvenstveno su štetili malim naseljima i nedovoljno urbaniziranim krajevima (Nejašmić, 1991; 2008; Nejašmić, Štambuk, 2003). Broj najmanjih naselja u Hrvatskoj (1-

199 stanovnika) se 1948.-2001. godine povećao za čak 68,2%. Istovremeno broj naselja s 200-399 stanovnika smanjio se za 32,7%, a naselja s 400-599 stanovnika za 42,9%. Iz navedenog se jasno mogu vidjeti razmjeri depopulacije manjih naselja u Hrvatskoj u navedenom razdoblju. Najveći broj malih naselja u Hrvatskoj čine ruralna naselja, koja su posljednjih desetljeća zahvaćena intenzivnim ruralnim egzodusom. Takvi trendovi su, osim depopulacije, uzrokovali i promjene u načinu korištenja zemljišta, u izgledu ruralnog krajolika te promjene funkcija ruralnih područja. Ruralna područja Hrvatske čine oko 90% kopnenog dijela Hrvatske (odnosno 61% naseljenog dijela Hrvatske) i u njima živi oko 47%¹ ukupnog stanovništva Hrvatske. Od sredine 20. st. ova su područja bila izložena različitim degradacijskim procesima koji su u konačnici doveli do propadanja i izumiranja sela – osnovnog elementa i nositelja razvoja ruralnog prostora (Lukić, 2002). Nakon Drugoga svjetskog rata real-socijalistička planska privreda u bivšoj državi prednost je davala razvoju industrije te je Hrvatska kao tipična agrarna zemlja u narednim desetljećima zabilježila izrazitu deagrarizaciju. Godine 1953. u Hrvatskoj je bilo 56,4% poljoprivrednog stanovništva, dok ga je 2001. godine bilo tek 5,5%. Naravno, na ovako izrazitu deagrarizaciju utjecali su još neki čimbenici, poput tranzicije na tržišno gospodarstvo nakon 1990. godine, Domovinski rat i sl. U priobalju je značajnu ulogu imala i litoralizacija. Uz deagrarizaciju, hrvatske ruralne prostore obilježila je i deruralizacija čiji je intenzitet ipak bio manji. Razlog tomu jest što se aktivno ruralno stanovništvo napustivši poljoprivredu kao osnovnu djelatnost preorijentiralo na ostale, nepoljoprivredne djelatnosti, a poljoprivreda im je danas tek dopunska djelatnost.

Nadinsko područje koje se istražuje u ovom radu obuhvaća katastarsku općinu (k.o.) Nadin, koja je sastavni dio Ravnih kotara (Sl. 1). Na području k.o. Nadin nalaze se ruralna naselja Nadin i Zagrad koja administrativno pripadaju Gradu Benkovcu. Pri razmatranju razvoja analiziranog područja svakako treba napomenuti brojne društvene, gospodarske i političke promjene koje su se dogodile u Hrvatskoj u posljednjem međupopisnom razdoblju, a koje su se značajno odrazile na demografska kretanja. Agresija na Hrvatsku, ratne posljedice i poratni uvjeti života izazvali su značajne demografske poremećaje. Osim izravnih demografskih gubitaka u ratu, velik utjecaj imale su i prisilne migracije u kojima je sudjelovalo između 430 000 i 700 000 osoba (Živić, 1999). Posljedice su bile posebno teške u dijelovima zemlje koji su bili izravno izloženi ratnim razaranja (Lajić, 1995; Šterc, Pokos, 1993). Nadinsko je područje tijekom rata bilo izravno pogodeno ratnim

1 Podaci o udjelu ruralnog stanovništva u ukupnom broju stanovnika Hrvatske razlikuju se među pojedinim autorima. Prema Pokosu (2002) i Defillipisu (2005) u Hrvatskoj je prema popisu stanovništva 2001. godine 42,3% stanovnika Hrvatske živjelo u ruralnim područjima, dok je prema Lukiću (2002) taj udio iznosio 47%.

stradavanjima međutim, potrebno je naglasiti da je na ovom prostoru i prije rata, odnosno od početka 1970-ih, zabilježena demografska regresija stoga je rat samo ubrzao već započete negativne demografske trendove. Depopulacija je, posebice u posljednjem međupopisnom razdoblju (1991.-2001.), osim na broj stanovnika negativno utjecala na biološki i obrazovni sastav te na aktivnost stanovništva. Navedene demografske promjene na nadinskom području nepovoljno su se odrazile na korištenje poljoprivrednog zemljišta, iskorištavanje ostalih prirodnih resursa te na izgled naselja i krajolika.

U radu će se navedeni prostor razmatrati kroz dva aspekta – demogeografski te kroz aspekt vrjednovanja agrarnih površina. Demogeografska analiza fokusirana je na opće kretanje stanovništva i demografske strukture te njihove promjene koje su bile u skladu s mogućnostima poljoprivrednog korištenja prostora. Vrjednovanje agrarnih površina analizirano je kroz promjenu načina korištenja plodnih zona u razdoblju od prve polovine 19. st. do početka 21. st., s posebnim osvrtom na promjene u prostoru prije i nakon provedbe hidromelioracijskih mjera. Prostor Nadina relativno je slabo istražen u hrvatskoj geografskoj literaturi. Njegova osnovna geografska obilježja analizirao je D. Magaš (1995) dok širi benkovački prostor s aspekata geografije i ostalih znanstvenih disciplina razmatraju radovi objavljeni u zbornicima radova Benkovački kraj kroz vjekove (Medini, Petricioli, Pekić, 1987; 1988). Također, u razdoblju od 1949. do 1961. godine izrađene su brojne stručne studije vezane uz gospodarsku osnovu te hidromelioracijske zahvate u Nadinskom blatu.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Cilj ovoga rada je analizirati i predočiti demografske promjene na nadinskom području s posebnim naglaskom na razdoblje nakon 1971. godine te promjene u agrarnom okolišu nadinskog prostora od sredine 19. stoljeća koje su se odvijale u tri faze. Svrha rada je dati doprinos znanstvenom istraživanju i razumijevanju demografskih procesa i promjena u korištenju poljoprivrednih površina u ruralnim područjima Republike Hrvatske na primjeru nadinskog područja.

Za analizu demografskog razvoja nadinskog područja korišteni su podatci Ekonomskog opisa katastarske općine Nadin iz 1844. godine, podatci o naseljima i stanovništvu Republike Hrvatske 1857.-2001. te popisi stanovništva 1971., 1991. i 2001. godine. Osim kretanja broja stanovnika, u radu su ukratko analizirani prirodno kretanje stanovništva te dobno-spolni i gospodarski sastav. Budući da se naselje Zagrad tek 1991. godine izdvojilo iz naselja Nadin, za pojedine godine nije moguće izdvojiti broj stanovnika te će se u ovome radu ta dva naselja razmatrati zajedno.

Za potrebe usporedbe vrjednovanja zemljišta korišteni su statistički podatci iz Ekonomskog opisa k.o. Nadin za 1844. godinu te kategorizacije zemljišta prema

Sl. 1: Geografski položaj Nadina u Zadarskoj županiji (izradila: A. Čuka).

Fig. 1: Geographic position of Nadin within Zadar County (author: A. Čuka).

kulturama i klasama iz 1857. i 2010. godine. Podatci iz 1857. godine dio su fonda Državnog arhiva u Splitu, dok je aktualna podjela zemljišta po kategorijama korištenja dobivena u Državnoj geodetskoj upravi, Područnom uredu za katastar Zadar, Ispostava Benkovac. Usporedbom navedenih podataka te analizom demografskih pokazatelja prikazan je gospodarski razvoj nadinskog prostora te su dokazani aktualni procesi deruralizacije i deagrarizacije. Za potrebe analize važnosti stočarstva u prošlosti nadinskog kraja korišteni su podatci o broju grla stoke iz Ekonomskog opisa iz 1844. godine. Zasebno je analiziran prostor Nadinskog blata na temelju dokumenata o hidromelioraciji dobivenih u Hrvatskim vodama. Uz korištenje domaće i inozemne teorijske i empirijske literature te statističkih i arhivskih podataka, analize i zaključci u ovom radu temelje se i na terenskom istraživanju.

STANOVNIŠTVO NADINSKOG PODRUČJA

Na području Nadinskog blata nalaze se naselja Nadin i Zagrad koja administrativno pripadaju Gradu Benkovcu. Sve do 1991. godine postojalo je samo naselje Nadin koje se sastojalo od devet zaseoka (Batovići, Brzoje, Majstrovići, Malbaše, Marići, Ožakovići, Viskovići, Vrsaljci i Zagrad) nakon čega se zaseok Zagrad izdvojio kao zasebno naselje. Iz metodoloških razloga, stanovništvo navedenih naselja analizirano je zajedno.

Prirodno-geografska obilježja nadinskog prostora od najstarijih su vremena omogućavala naseljenost koja je tijekom povijesti bila najvećim dijelom određena zamočvarenošću Nadinskog blata i čestim pojavama malarije te složenim političko-gospodarskim prilikama. Naime, Nadin i Zagrad smjestili su se na vapnenačkom grebenu

koristeći povoljniji topografski smještaj u odnosu na zamočvarene dijelove (Magaš, 1995). Još u starom vijeku Nadin je bio važno naselje o čemu svjedoči i njegov smještaj uz cestu koja je vodila iz Jadera preko Nadina, Aserije i Varvarije prema Burnumu, odnosno prema Skardoni. Sva navedena naselja bila su stare liburnske gradine koje su u ranorimsko doba bile urbanizirane i stekle municipalnu konstituciju. Nadin (*Nedinium*) se spominje u djelima Ptolomeja (*Νηδινον*), Ravenata (*Nedisso* i *Edino*) i Guida (*Neclinum*) te u Tabuli Peutingeriani (*Nedino*), a njegovi stanovnici *Neditae* i *Nedimates* spominju se u Plinija i na različitim natpisima (Suić, 1981). Također, na starim geografskim kartama često se nalaze toponimi Nadin i Nadinsko blato, koje se nekoć nazivalo Jezero Nadin (Lago di Nadin).

Tijekom 19. i početkom 20. st. broj stanovnika je oscilirao jer je kretanje broja stanovnika najvećim dijelom ovisilo o gospodarskim i političkim prilikama na širem području Sjeverne Dalmacije. Tijekom čitavog 19. st. zbog nekoliko uzastopnih nerodnih godina česte su bile pojave gladi što je značajno smanjilo kvalitetu života stanovništva Sjeverne Dalmacije te je život u pojedinim selima bio na granici egzistencije (Peričić, 1999). Zemljišno-posjedovni odnosi tijekom austrijske uprave u 19. te talijanske uprave u prvoj polovini 20. st. nisu se značajnije promijenili u usporedbi s odnosima za vrijeme mletačke uprave pa su se zadržali kolonatski, odnosno kmetski odnosi. Budući da je većina zemlje u Ravnim kotarima bila u vlasništvu države, seljaci su bili obvezni plaćati desetinu.

Prema podatcima Ekonomskog opisa katastarske općine Nadin iz 1844. godine u toj je općini živjelo 367 stanovnika i svi su se bavili "ruralnom ekonomijom". Nadalje, prema istom izvoru u općini su bile 62 kuće te 58 obitelji od čega su 43 obitelji s 280 članova bile katoličke, a 15 obitelji s 87 članova pravoslavne vjeroispovijesti. U to vrijeme plodne poljoprivredne površine nalazile su se u flišnoj zoni sjeveroistočno od poštanske i provincijske ceste koja je vodila od Gornjih Biljana

prema Korlatu, odnosno na granici s Obrovačkim distriktom. Istovremeno, Nadinsko blato bilo je ekonomski gotovo u potpunosti neiskoristivo zbog zamočvarenosti, o čemu svjedoči i njegov naziv iz tog vremena – *Lago di Nadin* (Jezero Nadin). Aktivnog je stanovništva bilo 56,4%, dok je ukupan broj neaktivnog stanovništva (160) činio jedan svećenik, 98 dječaka i djevojčica, 58 kućanica te troje starih i nemoćnih.²

Nakon što je Zadar prema odredbama Rapallskog ugovora prepušten Italiji 1920. godine, ravnokotarski prostor ostao je bez značajnoga regionalnog središta. Budući da manja središta nisu mogla nadoknaditi regionalno značenje Zadra, čitav prostor Ravnih kotara, Bukovice i zadarskih otoka postao je jedan od najzapuštenijih prostora u Hrvatskoj (Magaš, 1998). Područje Nadinskog blata bilo je velikim dijelom zamočvareno i agrarno neiskoristivo zemljište te je stoga bilo izvor zaraze, prvenstveno malarije. O zamočvarenosti ovoga područja i nezdravom zraku pisao je još u 18. st. poznati talijanski prirodoslovac i putopisac Alberto Fortis u svom djelu *Put po Dalmaciji*, koji kaže: "Taj dio zemlje (okolica Zadra, tj. Kotar, op.a.) na glasu je kao nezdrav ljeti... zamor i vrućina prouzročili su dugotrajnu upornu groznicu moga crtača" (Fortis, 2004, 16). Jasno je da je u takvim okolnostima populacijski rast bio znatno ograničen, posebice ako se u obzir uzme činjenica da se navedeno područje u to vrijeme nalazilo u predtranzicijskoj etapi demografskog razvoja. Iako je još Fortis smatrao da se zamočvareno područje može meliorirati različitim zahvatima i stvoriti plodne površine, te su se ideje ostvarile tek dvjestotinjak godina kasnije, u drugoj polovini 20. st.

U razdoblju od prvoga službenog popisa stanovništva na prostoru Hrvatske 1857. godine pa sve do 1971. godine na području Nadina i Zagrada, kao i čitavog Grada Benkovca, zabilježeno je, uz određene iznimke, neprestano povećavanje broja stanovnika (Tabela 1). Iako je Drugi svjetski rat ostavio brojne nepovoljne društveno-gospodarske posljedice na prostoru Hrvatske,

Tabela 1: Kretanje broja stanovnika Nadina i Zagrada od 1844. do 2001. godine:

Table 1: Population of Nadin and Zagrad from 1844 to 2001:

Godina	1844.	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.
Broj stanovnika	367	378	393	352	381	455	600	580
Lančani indeks	-	103,0	104,0	89,6	108,2	119,4	131,9	96,7
Godina	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.
Broj stanovnika	788	927	1 041	1 222	1 240	1 143	1 092	542
Lančani indeks	135,9	117,6	112,3	117,4	101,5	92,2	95,5	49,6

Izvor/Source: DAS, AMID, Operato dell'Estimo censuario del Comune di Nadin, Zara il 3 Agosto 1844., Ekonomski opis iz 1844.; DZS HR, 2005.

² DAS, AMID, Operato dell'Estimo censuario del Comune di Nadin, Zara il 3 Agosto 1844., Ekonomski opis iz 1844.

nadinsko područje je u poslijeratnom razdoblju zabilježilo porast broja stanovnika prvenstveno zahvaljujući pozitivnoj prirodnoj promjeni te povoljnim trendovima u poljoprivredi i valorizaciji Nadinskog blata. Tijekom povijesti presudnu ulogu u društveno-gospodarskom vrjednovanju sjevernodalmatinske unutrašnjosti imalo je ratarsko-stočarsko gospodarstvo ovim prostorom (Nejašmić, 1992).

Tek nakon Drugoga svjetskog rata zahvaljujući agromelioracijskim zahvatima i boljem prometnom povezivanju Ravni su kotari postali jedno od najproduktivnijih agrostočarskih dijelova Hrvatske (Magaš, 1998). Prije melioracije Blata najintenzivnije su bila obrađena polja u sjeveroistočnom dijelu katastarske općine (Kruščice, Ljubovija, Jezerine, Lazinke i Vratarice) međutim, nakon provedenih melioracija Nadinsko blato postalo je glavna poljodjelska zona u kojoj su se najvećim dijelom uzgajale žitarice. O važnosti poljoprivrede za stanovništvo ovog područja najbolje govori činjenica da je 1971. godine čak 80,4% aktivnog stanovništva (ukoliko se izuzme aktivno stanovništvo na privremenom radu u inozemstvu) bilo zaposleno u poljoprivredi.

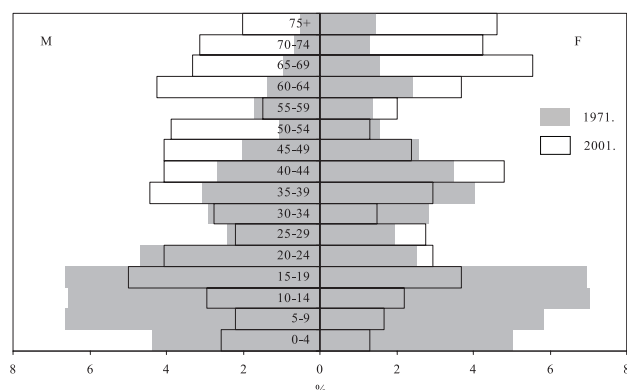
Razdoblje najvećeg porasta broja stanovnika na nadinskom području koincidiralo je s razdobljem najintenzivnije agrarne valorizacije Nadinskog blata pa se tako broj stanovnika od 1931. do 1971. godine povećao za 57,4%. Međutim, nakon maksimalne naseljenosti 1971. godine, ovo područje bilježi neprestano smanjenje broja stanovnika te je ukupan pad broja stanovnika u razdoblju 1971.-2001. iznosio čak -56,3%. Uslijed suvremenih društveno-gospodarskih procesa (industrializacije i urbanizacije), demografski razvoj ruralnih područja Hrvatske posljednjih desetljeća ima obilježja demografske regresije, što se u konačnici negativno odrazilo na temeljne demografske strukture, posebice na gospodarski i sastav po dobi i spolu (Živić, 2002), te na prirodno kretanje stanovništva.

Razlozi smanjenja broja stanovnika u posljednja tri međupopisna razdoblja su višestruki. Od početka 1960-ih priobalni dio Hrvatske bio je zahvaćen intenzivnom litoralizacijom potaknutom snažnim razvojem industrije i turizma, dok je istovremeno, poljoprivreda bila osnovna gospodarska aktivnost stanovništva u zabalju. Loše stanje u poljoprivredi te veće mogućnosti zaposlenja i veći životni standard u priobalju potaknuli su posvemašnje pražnjenje ruralnih prostora. Stoga su, intenziviranjem procesa urbanizacije, deagrarizacije i deruralizacije mala seoska naselja bila najizloženija egzodusu i depopulaciji (Nejašmić, 1991). Zanimljivo je usporediti demografski razvoj ruralnih područja Hrvatske i Slovenije. Naime, iako su obje države do 1991. godine bile u sastavu Jugoslavije, demografski i gospodarski razvoj ruralnih područja u te dvije bivše jugoslavenske republike bio je različit. Ruralna područja u Hrvatskoj bilježila su snažan ruralni egzodus zbog neodgovarajuće politike ruralnog razvoja te poticanja gospodarskog (posebice industrijskog) razvoja gradova. S

druge strane, Slovenija je od 1970-ih provodila politiku policentričnog regionalnog razvoja (razvoj regionalnih i lokalnih centara) čime je stanovništvo zadržano u manjim naseljima te je svakodnevno putovalo u (najbliže) centre na posao, u školu ili radi zadovoljavanja ostalih potreba (Potočnik Slavič, 2010). Slovenija je također 1970-ih definirala tzv. manje povoljna područja s ciljem zaustavljanja poljoprivrednog i ruralnog egzodusa koji je prijetio opstanku pojedinih ruralnih područja i očuvanju njihova okoliša i krajolika (Kerbler, 2010). Još jedna značajna razlika bio je način naslijeđivanja zemljišta. U Hrvatskoj je zbog podjele zemljišta među svim nasljednicima došlo do usitnjavanja posjeda i smanjene rentabilnosti što je dovelo do deagrarizacije. S druge strane, u Sloveniji je prevladavalo načelo nedjeljivosti zemljišta te je prednost pri naslijeđivanju imao najmlađi sin. Također, 1973. godine donesen je zakon o naslijeđivanju poljoprivrednog zemljišta i poljoprivrednih gospodarstava kojim se ostvarilo načelo nedjeljivosti zemljišta. Prema tome zakonu zemljište je naslijeđivala osoba koja je imala namjeru obrađivati ga (Vrišer, 1995).

Unatoč činjenici da za 2001. godinu nisu dostupni podaci o zaposlenosti stanovništva po djelatnostima na razini naselja, o intenzitetu deagrarizacije dovoljno govore podaci iz 1991. godine – samo 19,4% aktivnog stanovništva bilo je zaposleno u poljoprivredi (za usporedbu, 1971. godine taj udio iznosio je 80,4%), a ulogu najznačajnijih sektora djelatnosti preuzeli su tercijarni (39,8%) i sekundarni (32,6%) Međutim, ukoliko se gospodarski sastav analizira na razini naselja, očite su razlike među njima. U Zagradu je 1991. godine i dalje najveći udio aktivnog stanovništva bio zaposlen u poljoprivredi (31,4%), dok su najznačajnije djelatnosti u Nadinu bile industrija i rudarstvo (26,2%). Prema podacima za 2001. godinu u Nadinu i Zagradu bilo je tek 38,7% aktivnog stanovništva te samo 10,7% poljoprivrednog. Nadalje, aktivno poljoprivredno stanovništvo činilo je tek 14,8% ukupnog aktivnog stanovništva. Iz navedenog se jasno vidi da danas poljoprivreda na ovom području ima znatno manje značenje nego je to bio slučaj sredinom 20. st.

U uznapredovaloj fazi deruralizacije i deagrarizacije kvaliteta života bitno je smanjena zbog nemogućnosti osiguravanja kvalitetnoga društvenog života te je demografsko izumiranje samo pitanje vremena. Međutim, u slučaju nadinskog područja proces depopulacije značajno je ubrzao Domovinski rat. U posljednjem međupopisnom razdoblju ovo je područje izgubilo čak 50,4% prijeratnog stanovništva čime je bitno narušen dobno-spolni sastav o kojem ovisi buduća bioreprodukcija stanovništva. Seosko stanovništvo Hrvatske još od kraja 1970-ih bilježi negativnu prirodnu promjenu (Akrap, 2002). Izravna posljedica depopulacije nadinskog područja je i smanjenje rodnosti. Unatoč činjenici da je tijekom Domovinskog rata ažurno praćenje vitalne statistike na ovom području bilo onemogućeno,

Grafikon 1: Sastav po dobi i spolu stanovništva Nadina i Zagrada 1971. i 2001. godine (SZS, 1971; DZS HR, 2001).

Graph 1: Age-sex pyramid of Nadin and Zagrad in 1971 and 2001 (SZS, 1971; DZS HR, 2001).

prisutan je trend smanjenja broja rođenih koji najniže vrijednosti u posljednjih nekoliko desetljeća dostiže upravo krajem 20. st. i početkom 21. st. S obzirom na dobno-spolni sastav stanovništva Nadina i Zagrada sasvim je izgledno da će se negativni trendovi prirodnog kretanja nastaviti i u budućnosti. Naime, u usporedbi s 1971. godinom, sastav po dobi i spolu 2001. godine bio je znatno narušen – osnovnica piramide je znatno sužena te pokazuje veliko povećanje udjela starijih dobni skupina stanovništva (Grafikon 1).

Proces starenja stanovništva je, uz depopulaciju, temeljni demografski proces na nadinskom području, o čemu svjedoče i podaci da se udio mladog stanovništva smanjio s 35,4% 1971. godine na samo 12,9%, dok se udio starog stanovništva u istom razdoblju povećao sa 6,4% na čak 22,8%. Stanje je posebice nepovoljno u Zagradu gdje je 40,8% stanovništva starije od 65 godina, a svega tri osobe imaju manje od 15 godina. Osim smanjenja rodosti na sastav prema dobi znatno je utjecala i migracija stanovništva, odnosno iseljavanje mlađeg stanovništva koje je u potrazi za zaposlenjem i kvalitetnijim društvenim životnim uvjetima mahom odlazilo u priobalne gradove, prvenstveno u Zadar. To je posebice očito kod dobni skupina 25-34 godine čiji je manjak 1971. godine bio uzrokovan smanjenom rodnošću tijekom Drugoga svjetskog rata i neposredno nakon njega, dok je manjak 2001. godine uzrokovan gotovo isključivo iseljavanjem. Nažalost, upravo su te dobne skupine, čiji je manjak itekako očit, nositelji buduće bioreprodukcije, što implicira negativne trendove prirodnog kretanja u budućnosti. O intenzitetu depopulacije i starenja stanovništva svjedoče i podaci posljednjeg popisa stanovništva vezani uz sastav kućanstava s obzirom na broj članova. Naime, u Zagradu su jednočlana i dvočlana kućanstva činila 55,3% svih kućanstava, a u Nadinu 40,0%.

Činjenica je da nadinsko područje zbog uznapredovalog procesa deagrarizacije te društveno-gospodarske privlačnosti priobalja već nekoliko desetljeća nije u mogućnosti osigurati radna mjesta vlastitom stanovništvu te se stoga dnevna cirkulacija aktivnog stanovništva intenzivirala. Prema popisu stanovnika 2001. godine gotovo 50,0% aktivnog stanovništva dnevno je cirkuliralo na posao i to najvećim dijelom u drugi grad/općinu iste županije. Prema istom izvoru, samo je 10,7% stanovništva bilo poljoprivredno, što jasno ukazuje da je poljoprivreda je od nekoć glavne gospodarske djelatnosti postala samo dopunska djelatnost koja lokalnom stanovništvu pruža mogućnost dodatne zarade.

S obzirom na dosadašnja iskustva, vrlo je izgledno da će dio ruralnih naselja u Hrvatskoj u budućnosti postati sateliti velikih i srednje velikih gradova te da će se i dalje razvijati kao servisi istih. Potom će se postupno pretvoriti u dio urbano-ruralnog kontinuuma u prostoru te će s vremenom izgubiti svoju fizionomiju i identitet. S druge strane, drugi dio ruralnih naselja, posebice ona koja su udaljenija od urbanih područja i kojima nedostaje temeljna infrastruktura, će stagnirati, a neka čak i izumrijeti (Lay, 2002). Dosadašnji društveno-gospodarski trendovi ukazuju da će demografska regresija znatno intenzivnije zahvatiti Zagrad u odnosu na Nadin poglavito zbog izuzetno nepovoljnog sastava stanovništva prema dobi.

VRJEDNOVANJE AGRARNIH POVRŠINA

Razmatrajući prirodno-geografska obilježja prostora Ravni kotara može se reći da se, uz deltu Neretve, radi o jednoj od najvažnijih agrarnih površina u Dalmaciji. Od prapovijesnog vremena populacijski razvoj ovisio je o dostupnosti i adekvatnom korištenju poljoprivrednih površina. Primarni sektor djelatnosti, posebice poljoprivreda, sve do polovine 20. stoljeća bio je glavni nositelj gospodarskog, demografskog, a time i ukupnog razvoja Ravni kotara pa tako i nadinskog područja. Budući da veći dio Dalmacije, posebice obalni i otočni prostor, ima obilježja sredozemne klime koju obilježava manjak padalina u ljetnom razdoblju, suša se često ističe kao jedan od nepovoljnijih čimbenika agrarnog vrjednovanja. Zahvaljujući flišu koji prekriva veći dio Ravni kotara, bezvodica u ljetnim mjesecima znatno je manje izražena, što izravno olakšava poljoprivrednu proizvodnju i povećava rentabilnost agrarnog korištenja. Plitka, nepropusna podloga mjestimično je uvjetovala stvaranje blatnih površina (Kalogjera, 1987) koje su se u vrijeme obilnijih oborina često pretvarale u manja ili veća jezera. Prostor Nadina poglavito je zanimljiv s aspekta poljoprivrednog razvoja. Zahvaljujući provedbi suvremenih melioracijskih mjera u Nadinskom blatu u relativno kratkom razdoblju, on se iz zamočvarenog, malaričnog i agrarno nerentabilnog područja pretvorio u tipični poljoprivredni kraj s maksimalnom iskorištenošću plodnih poljodjelskih površina.

Godine 1806. ukinut je tzv. Grimanijev zakon čime je zemlja prestala biti državno vlasništvo te je uz obvezu plaćanja poreza desetine prešla u ruke seljaka (Obad, 1988). Analizom promjene korištenja zemljišta na prostoru katastarske općine Nadin u vremenu nakon 1806., a posebice nakon izrade prvoga modernog katastra 1826., moguće je utvrditi osnovne prostorne promjene koje su utjecale na ukupni razvoj istraživanog prostora i pojavu razmjerno novijih procesa deruralizacije i deagrarizacije.

Povijesni pregled načina korištenja zemljišta čitavog sredozemnog prostora te zasebno dinarskog krša, ukazuje na pojavu razmjerno sličnih procesa. Tako je primjerice na dinarskom kršu sve do 20. stoljeća najveći dio zemljišta bio korišten za razvoj poljoprivrede koja je bila dominantna gospodarska djelatnost. Nerijetko se uslijed nedostatka plodne zemlje čistilo šumske površine koje su potom prenamijenjene u poljoprivredno zemljište. No, u 20. stoljeću diljem dinarskog krša javljaju se procesi deagrarizacije i depopulacije koji su u najnovije vrijeme rezultirali sukcesijom autohtone vegetacije na nekoć kultiviranim površinama (Gams, Gabrovec, 1999). Slični procesi sukcesije sredozemne vegetacije koji su također rezultat depopulacije, deagrarizacije ili transformacije gospodarstva i razvoja tercijarnih djelatnosti, zabilježeni su i na širem prostoru Sredozemlja (Antrop, 1993; Burri et al., 1999; Petanidou et al., 2008).

Usporedba katastarskog plana i kategorizacije zemljišta iz prve polovine 19. stoljeća s odgovarajućim podatcima za kasnija razdoblja svjedoči o tome da se zahvaljujući višekratnoj provedbi različitih melioracijskih mjera na prostoru k.o. Nadin tijekom gotovo dvaju stoljeća u potpunosti izmjenila agrarna slika prostora. Sukladno poboljšanju poljodjelskih uvjeta, u razdoblju dok je agrostičarska aktivnost činila okosnicu gospodarskog razvoja, povoljno se mijenjala i demografska slika.

Potrebno je naglasiti da Blato nije jedina poljoprivredna površina na istraživanom prostoru, no uz posjede u Vrani danas je svakako najvažnije plodno zemljište Ravnih kotara. Uz naselje Nadin i okolne zaseoke smještene na JZ padinama vapnenačkog grebena, nalazi se nekoliko važnijih poljodjelskih površina. Analizom katastarske karte k.o. Nadin iz 1826. godine može se utvrditi koji su dijelovi nadinskog prostora u ono vrijeme bili pogodni za poljodjelsko vrjednovanje s obzirom da je na takvim površinama izvršena podjela i parcelacija zemljišta, dok su ostala područja, mahom krška uzvišenja, te u ono vrijeme još uvijek zamočvareno Blato, ostala netaknuta. Osim plodnih flišnih zona u sjeveroistočnom dijelu katastarske općine parcelacija je tada bila provedena i u neposrednoj okolici Nadina i okolnih zaseoka. Plodnost flišnih udolina dodatno je bila povećana zahvaljujući brojnim izvorima vode koji su zabilježeni na suvremenim topografskim kartama, a na njihovo ra-

nije postojanje ukazuju toponimi kartirani na katastarski plan iz 1826. (npr. Slutina) te dio Ekonomskog opisa iz 1844. godine u kojem je navedeno da se na prostoru čitave katastarske općine nalazilo čak pet stalnih izvora vode koje je lokalno stanovništvo koristilo u različite svrhe. U spomenutom Ekonomskom opisu iz 1844. godine navedeno je da su se u ono vrijeme u nadinskom prostoru na oranicama najviše uzgajale žitarice, i to raž, ječam, pšenica, zob i kukuruz. Voćnjaci su bili vrlo slabo zastupljeni, a vinogradi su se sadili uglavnom na rubovima flišnih zona, na nešto brdovitijem, neplavljenom terenu.

O važnosti i prevazi primarnog sektora govore i podatci iz 1844. godine³ prema kojima je na nadinskom prostoru svo stanovništvo, osim svećenika, bilo u potpunosti posvećeno ruralnoj ekonomiji. Uz poljodjelstvo, koje se temeljilo ponajprije na uzgoju žitarica, iznimno važnu ulogu imalo je stočarstvo. Zanimljiv je podatak iz 1844. godine o tome da je na svega 58 obitelji s ukupno 367 članova u nadinskom prostoru bilo 5231 grlo stoke, od čega čak 3877 ovaca. Ovčarstvo se kao najvažnija grana stočarstva u tome kraju održalo do danas premda je zbog posljedica Domovinskog rata, ali i zbog procesa deruralizacije prisutnog posljednjih tridesetak godina, broj stoke, pa tako i ovaca, ovdje gotovo zanemariv. Krupna stoka danas se gotovo i ne drži dok je polovinom 19. stoljeća gotovo svaka obitelj imala kravu kako bi se zadovoljile potrebe stanovništva za mlijekom. Zanimljivo je da se unatoč velikim površinama pokrivenim makijom kozarstvo nikada nije snažnije razvilo. Premda je 1844. godine bilo zabilježeno 338 koza, današnji stanovnici Nadina govoreći o stočarstvu spominju isključivo ovčarstvo. Sredinom 20. stoljeća izrađene su različite studije vezane uz analizu stanja i mogućnost daljnjeg razvoja poljoprivrede na ravnokotarskom prostoru. Jedna od njih navodi da bi se upravo u Nadinu trebala osnovati ovčarska stanica koja bi onda trebala biti nositelj unapređenja ovčarstva čitavog zadarskog kotara (Medin, 1957).

Usporedbom korištenja zemljišta nadinskog prostora 1857. i 2010. godine (Tabela 2.), može se jasno utvrditi koje su grane poljoprivrede imale ključnu ulogu u gospodarskom razvoju te kako je melioracija Nadinskog blata utjecala na agrarno vrjednovanje čitavoga nadinskog prostora. Najprije treba objasniti činjenicu da unatoč čestom plavljenju Nadinskog blata u prvoj polovini 19. stoljeća, ono u katastarske knjige nije bilo uvedeno kao zamočvareno zemljište već kao pašnjačka površina stoga što se u ljetnom razdoblju nakon isušivanja koristilo za ispašu stoke. Danas je Blato u potpunosti kultivirano vinogradima. Kako je trenutno unutar nasipa oko 460 ha, a i u Ekonomskom opisu iz 1844. godine se spominje da se *Lago di Nadin* (Jezero Nadin) proteže na 808 jugera (465 ha i 40m²) očito je da postoji poveznica

3 DAS, AMID, Operato dell'Estimo censuario del Comune di Nadin, Zara il 3 Agosto 1844., Ekonomski opis iz 1844.

između smanjenja udjela pašnjačkih u ukupnoj površini sa 70,5% na 42,4% i povećanja vinograda s 1,2% na 20,8%. Na jednom dijelu pašnjaka je zbog napuštanja stočarskog sektora s vremenom došlo do sukcesije autohtone vegetacije što je rezultiralo povećanjem udjela šuma, ponajprije makije, u ukupnoj površini. Isto tako, povećanje udjela vinogradarskog zemljišta nije u potpunosti vezano uz sadnju vinograda u Blatu već su oni sađeni i na nekoć žitorodnim zonama na krajnjem sjeveroistočnom dijelu k.o. (Lazinke, Jezerine, Ljubovija i dr.) te na ostalim navedenim plodnim površinama koje su ranije služile kao oranice. Povećanje udjela zemljišta pod voćnjacima može se objasniti novijom sadnjom nasada breskvi, nektarina, badema i maslina. Bademi i masline uzgajali su se i u prošlosti, no maslinarstvo je bilo ograničeno stoga što su zbog utjecaja bure te niskih temperatura u zimskim mjesecima stabla autohtonih sorti masline češće stradavala od trenutno uzgajanih uvezenih sorti koje su znatno otpornije na nepovoljne vremenske uvjete. Danas je maslinarstvo zastupljeno isključivo na jugozapadnim padinama krških grebena, u plodnim zonama uz naselja te uz okućnice. Veći nasadi badema mogu se uočiti na nekadašnjim oranicama, posebice u blizini Zagrada u zapadnom dijelu Popova polja i Razbojina te u Podvornicama. Smanjenje oraničnih površina može se objasniti povećanjem udjela voćnjaka i livada. Uzevši u obzir stanje zabilježeno na terenu te nepovoljnu demografsku sliku istraživanog prostora, u skoroj budućnosti može se očekivati daljnje smanjenje površina pod oranicama koje su i danas pretežito neobrađene te povećanje udjela livada, pašnjaka i šuma.

Tabela 2: Usporedba korištenja zemljišta k.o. Nadin 1857. i 2010. godine.

Table 2: Comparison of land use in Nadin Cadastral Municipality in 1857 and 2010.

Kategorija zemljišta	1857.		2010.	
	ha	%	ha	%
oranice	513,5	23,1	413,6	18,6
voćnjaci	2,9	0,1	90,1	4,1
vinogradi	27,4	1,2	461,3	20,8
livade	32,9	1,5	58,0	2,6
pašnjaci	1565,7	70,5	941,9	42,4
šume	45,9	2,1	180,2	8,1
neploidno	31,7	1,4	76,9	3,5
UKUPNO	2220,0	100,0	2222,0	100,0

Izvor/Source: DAS, AMID, Operato dell'Estimo censuario del Comune di Nadin, Zara il 3 Agosto 1844., Ekonomski opis iz 1844.; Državna geodetska uprava, 2010.

Analizom agrarnog vrijednovanja i demografskog razvoja nadinskog prostora tijekom 19. i 20. stoljeća, može se utvrditi nekoliko osnovnih razvojnih faza. Prva je ona vezana uz vrijeme prije provođenja hidromelio-

racijskih mjera na prostoru Nadinskog blata, a koja obuhvaća razdoblje do sredine 20. stoljeća. Ruralna ekonomija činila je okosnicu gospodarskog razvoja čitavoga nadinskog područja. Tada je uočen relativno sporiji porast broja stanovnika, obradive površine pogodne za poljodjelstvo bile su ograničene, a povremeno plavljenje oraničnih površina izvan današnjih granica Nadinskog blata uvjetovalo je uništavanje usjeva žitarica što je, uz čestu pojavu malarije, otežavalo život stanovnika.

Druga razvojna faza je ona nakon provedbe hidromelioracijskih mjera, a koja obuhvaća razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata do 1970-ih godina. Bilo je to vrijeme naglog povećanja broja stanovnika, sanirana je malarija, a lokalno stanovništvo se uz intenzivno bavljenje poljoprivredom polako počelo preusmjeravati na ostale sektore djelatnosti.

Treće razdoblje obuhvaća vrijeme nakon intenziviranja procesa industrijalizacije u okolnim gradovima, ponajprije u Zadru i Benkovcu. Zahvaljujući poboljšanju cestovnih veza i izgradnji željeznice, intenzivira se dnevna cirkulacija stanovništva prema industrijskim središtima, a potom i trajno odseljavanje te proces deruralizacije. Napuštanje seoske sredine prati i proces napuštanja poljoprivrednog zemljišta. Danas je najveći dio plodnih površina neobrađen, a primjećena je intenzivna sukcesija autohtone vegetacije na nekoć najplodnijim dijelovima nadinskog prostora. Jedini dio prostora koji se aktivno obrađuje su vinogradi u Nadinskom blatu koje većim dijelom kultiviraju stanovnici podrijetlom iz Nadina i okolnih naselja, koji su zaposleni u ostalim sektorima djelatnosti, najčešće u Zadru ili Benkovcu. Dio ih je trajno nastanjen u navedenim urbanim centrima. Uz vinogradarstvo koje ima najvažniju ulogu, u novije se vrijeme razvija i maslinarstvo, o čemu svjedoči i izgradnja nove, moderne uljare u Nadinu. Jači razvoj maslinarstva može se objasniti činjenicom da se radi o poljodjelskoj kulturi koja ne zahtjeva stalnu prisutnost u području uzgoja, već se njenim kultiviranjem uspješno može baviti i ono stanovništvo koje živi u nešto udaljenijim prostorima.

Nadinsko blato

Od velikog značenja za razvoj poljoprivrede nadinskog prostora bila je provedba melioracijskih mjera u Nadinskom blatu. Još na starim geografskim kartama iz 17. stoljeća, među kojima je posebno zanimljiva Mercatorova karta Hrvatske, nalazi se toponim *Lago Nadin* (Jezero Nadin) što ukazuje na povremeno ili stalno zadržavanje vode na površini (Sl. 2). Nakon toga sve do 20. stoljeća na topografskim kartama i katastarskim planovima koristi se isti naziv za tada zamočvaren prostor Blata. Početkom 20. stoljeća na austrougarske topografske karte se umjesto *jezero* uvodi toponim *blato* (Sl. 3).

U Ekonomskom opisu nadinskog prostora iz 1844. stoji da je Jezero Nadin (*Lago di Nadin*) smješteno jugozapadno od naselja Nadin, no da u ljetnim mjesecima

droprojekat, 1951). Idejni projekt odvodnje Blata dovršen je 1952. godine nakon čega se krenulo u hidromelioracijske radove (Hidroprojekat, 1952). Unatoč provedbi melioracijskih mjera navedenih u spomenutom projektu, u dopunskom projektu iz 1961. godine stoji da do tada nije dovršena kompletna mreža odvodnih kanala i nisu postavljeni burobrani. Naime, prema navedenim projektima i planovima sve do 1949. godine u Nadinskom je blatu u vrijeme najvećih kiša u jesen i proljeće, svake godine bilo pod vodom 450 ha poljoprivrednog zemljišta čime je agrarno vrjednovanje svedeno na minimum. Tek 1956. godine započela je sadnja zimskih ratarskih kultura (Uprava za vodoprivredu, 1961).

Sanacija Blata sastojala se u izgradnji nasipa koji je okružio oko 460 ha zemljišta. Unutar nasipa izrađen je glavni odvodni kanal s ustavom poradi sprječavanja ulaza voda Kličevice te niz sporednih kanala. Na jugoistočnom dijelu Blata, izvan nasipa nalazi se prosjek "Prtanjača" sa zatvaračnicom kojom se regulira ispuštanje vode iz Nadinskog blata. Unutar nasipa, na krajnjem jugoistočnom dijelu, nalazi se crpka koja olakšava drenažu reljefno nižeg dijela Blata u kojem se voda češće zadržava. Potrebno je naglasiti da se prije izgradnje nasipa, u vrijeme najjačih poplava voda često prelijevala izvan granica današnjeg Blata zbog čega su često bili plavljeni dijelovi nekoć oraničnih prostora Podvornica i Razbojina. Poplavno područje Blata prije izgradnje nasipa obuhvaćalo je površinu od 946 ha (Hidroprojekat, 1952). Za sušnih godina Nadinsko blato nije bilo pod vodom tijekom cijele godine, no za natprosječno kišnih godina, kao što su bile 1830., 1879. i 1915. voda se u Blatu znala zadržavati čitavu godinu, a ponekad i do dvije godine (Hidroprojekat, 1949; Uprava za vodoprivredu, 1961). Unutar nasipa bila je predviđena sadnja drveća koja su trebala poslužiti kao burobrani koji bi štitili poljodjelske usjeve na Blatu, a koji su posađeni nakon izrade posljednjeg melioracijskog projekta 1961. godine. U Nadinskom blatu danas dominiraju vinogradi koji su u razdoblju prije Domovinskog rata najprije bili u posjedu Poljoprivrednog kombinata Zadar, a potom Poljoprivrednog dobra Vrana. Osim vinograda na sjeveroistočnoj strani, izvan nasipa, nalazile su se i staje Poljoprivrednog kombinata Vrana u kojima se držala stoka. Danas su staje u potpunosti napuštene, a nakon Domovinskog rata vinogradi su dani u koncesiju lokalnom stanovništvu, ponajprije mještanima Nadina. Grožđe iz čak 420 ha vinograda redovito otkupljuje vinarija u Benkovcu.

Promjena u načinu vrjednovanja Nadinskog blata očituje se i drastičnom izmjenom katastarskih podataka. Usporedbom udjela plodnog i neplodnog zemljišta 1857. i 2010. godine može se utvrditi da se udio neplodnog povećao tek za 2,2% što je i logično s obzirom na povećanje broja kuća te izgradnju željezničke i cestovne infrastrukture u nadinskom prostoru. Udio plodnog, poljoprivrednog zemljišta se neznatno smanjio, no velike promjene koje su rezultat melioracije Blata uočljive

su u promjeni udjela obrađenog i neobrađenog zemljišta (Tabela 3). Udio neobrađenog zemljišta u koje je kao pašnjačka površina ulazilo i oko 460 ha Nadinskog blata, nakon melioracija smanjio se za 21,2%, dok se istovremeno udio obrađenog povećao za 19%. S obzirom na površinu Nadinskog blata od oko 460 ha koliko se nalazi unutar nasipa, te ukupnu površinu k.o. Nadin od oko 2222 ha, navedena razlika od 20-ak posto odgovara tome što je Blato, iz zimi zamočvarene, a ljeti pašnjačke površine, u potpunosti pretvoreno u jednu od najvećih vinogradarskih zona zadarskog kraja.

Tabela 3: Udjeli plodnog i neplodnog zemljišta k.o. Nadin 1857. i 2010. godine.

Table 3: Share of fertile and non-fertile land in Nadin Cadastral Municipality in 1857 and 2010.

Vrsta zemljišta	1857.		2010.	
	ha	%	ha	%
PLODNO	2191,4	98,7	2145,2	96,5
obrađeno	542,1	24,4	965,1	43,4
neobrađeno	1649,3	74,3	1180,1	53,1
NEPLODNO	28,6	1,3	76,8	3,5
UKUPNO	2220,0	100,0	2222,0	100,0

Izvor/Source: DAS, AMID, Operato dell'Estimo censuario del Comune di Nadin, Zara il 3 Agosto 1844., Ekonomski opis iz 1844.; Državna geodetska uprava, 2010.

U vrijeme Domovinskog rata odvodni kanali na prostoru Blata u potpunosti su obrasli, a crpka na jugoistočnom dijelu je zbog kvara izvan funkcije zbog čega za vrijeme obilnih kiša jugoistočni dio Nadinskog blata i danas plavi. Poradi sprječavanja plavljenja dijela Blata, neophodno je sanirati glavni, a potom i sporedne odvodne kanale te obnoviti crpku. Drveće koje je služilo za ublažavanje udara bure u vrijeme Domovinskog rata dijelom je posječeno i oštećeno te bi trebalo posaditi novo.

ZAKLJUČAK

Kao i najveći dio dalmatinskog zaleđa i nadinsko područje je posljednjih nekoliko desetljeća zahvaćeno posvemašnjom deagrarijizacijom i deruralizacijom. Nakon stoljeća zamočvarenosti i nemogućnosti adekvatnog agrostičarskog iskorištavanja Nadinskog blata, sredinom 20. st. poduzeti su agromelioracijski zahvati koji su uvelike promijenili društveno-gospodarsku sliku ovoga područja. Naime, došlo je do intenzivne agrarne valorizacije Blata koja je bila popraćena pozitivnim demografskim trendovima. Međutim, nakon vrhunca naseljenosti 1971. godine, ovo područje već desetljećima bilježi smanjenje broja stanovnika te značajno narušavanje osnovnih struktura stanovništva. Negativne populacijske trendove dodatno je ubrzao Domovinski

rat. Poljoprivreda, koja je stoljećima bila osnovna i najznačajnija djelatnost stanovništva nadinskog područja, danas je uglavnom sporedna djelatnost te predstavlja izvor dodatne zarade. Intenziviranjem procesa urbanizacije, deagrarizacije i deruralizacije mala seoska naselja postala su najizloženija egzodusu i depopulaciji te s vremenom nisu mogla zadovoljiti društveno-gospodarske potrebe stanovništva. S obzirom na demografske trendove koji obilježavaju ovo područje posljednjih nekoliko desetljeća, za pretpostaviti je da će se takvi negativni trendovi nastaviti.

Sve do sredine 20. stoljeća tj. nakon provedbe hidromelioracijskih mjera u Blatu, osim po učestaloj pojavi malarije, nadinsko područje nije se znatnije razlikovalo od ostalih ravnokotarskih naselja. Gospodarski razvoj temeljio se isključivo na poljoprivredi koja je bila organizirana na način da su se optimalno koristile sve plodne i pašnjačke površine. U Ekonomskom opisu iz 1844. godine navodi se da su svi stanovnici, osim svećenika, u potpunosti bili posvećeni ruralnoj ekonomiji. Žitarice su dominirale na oraničnim površinama flišne udoline koja je u ono vrijeme bila najveća plodna zona istraživanog područja. Od ostalih oraničnih, žitorodnih površina najvažnije su bile one smještene južno i jugozapadno od Zagrada na prijelaznom prostoru između krških grebena i Nadinskog blata, a koje su za vrijeme izrazito kišnih

godina redovito plavile, te plodna zona na samom grebenu između zaseoka Brzoje, Marići, Vrsaljci i Batovići. Uvidom u katastarske planove te podatke o korištenju zemljišta 1857. godine može se vidjeti da su oranice s 23,1% u ukupnom činile i postotno najveći udio obradivog tla. Najviše površina, čak 70,5% vodilo se pod kategorijom pašnjaci. Razlog tomu jest činjenica da je Nadinsko blato u sušnijim godinama ljeti često presušivalo te se koristilo kao pašnjačka površina. Vinogradi i voćnjaci su tijekom 19. stoljeća bili ograničeni na svega 1,3% ukupne površine. Ovčarstvo je bilo i ostalo najvažnija grana stočarstva, premda je danas ono svedeno na minimum. Nakon provedbe melioracijskih mjera u Blatu, udio plodnih površina se povećao za oko 20% s time da danas na tome prostoru dominiraju nasadi vinograda. Oranične površine su uslijed uznapredovalog procesa deagrarizacije tijekom druge polovine 20. stoljeća u potpunosti zapuštene te se najvećim dijelom mogu klasificirati kao pašnjaci ili dijelom kao šuma (makija). Osim vinograda koji se na prostoru Blata i dalje kultiviraju, u novije vrijeme intenzivnije se razvija uzgoj maslina, zahvaljujući činjenici da se radi o kulturi koja ne zahtjeva stalnu prisutnost u području uzgoja. Ostale grane poljoprivrede ili su u potpunosti propale ili su zastupljene tek u tragovima.

HISTORICAL-GEOGRAPHIC CHANGES IN THE SOCIO-ECONOMIC VALORIZATION OF THE RURAL AREAS OF RAVNI KOTARI – THE EXAMPLE OF THE NADIN AREA (CROATIA)

Anica ČUKA

University of Zadar, Department of Geography, Franje Tuđmana 24i, 23000 Zadar, Croatia
e-mail: acuka@unizd.hr

Vera GRAOVAC MATASSI, Nina LONČAR

University of Zadar, Department of Geography, Franje Tuđmana 24i, 23000 Zadar, Croatia
e-mail: vgraovac@unizd.hr; nloncar@unizd.hr

SUMMARY

This paper analyzes the area in question from the demographic point of view and from the point of view of agrarian land use. The demographic analysis is focused on the general population trend, demographic structures, and those changes closely related to possibilities of agricultural land use. Agrarian land use is analyzed through changes in the use of fertile land zones during the period from the first half of the 19th century to the beginning of the 21st century, with particular emphasis on landscape changes before and after hydromelioration. The aim of this paper is to analyze and present demographic changes in the agrarian landscape of the Nadin area with particular interest in the period after 1971, and to indicate the most important changes in the agrarian landscape. The purpose of the paper is to contribute to scientific research and to increase the understanding of demographic processes and changes in the use of agrarian land in the rural areas of the Republic of Croatia by using the example of the Nadin area. The period of the most intensive population increase in the Nadin area coincided with the period of intensive agrarian

land use in Nadinsko Blato. Over the last few decades, this area has recorded a steady decline in the population. Simultaneously with depopulation, this area has recorded intensive deagrification.

A historical look at the land use in the Nadin area indicates that similar processes occurred in wider area of the Dinaric karst. During the period when agriculture was the main economic activity, all available agricultural land was intensively used, which resulted in the economic prosperity of that area. In the second half of the 19th century, the melioration of Nadinsko Blato was initiated, and despite subsequent processes of deagrification, it remained one of the most important intensively used agricultural lands in the wider Zadar area. After the Second World War, urban areas were affected by intensive industrialization which contributed to the abandonment of agricultural activities. Economic changes primarily affected the abandonment of cattle breeding, which used to be the dominant economic activity, and the complete abandonment of the most fertile agricultural lands. The Nadin area was directly affected by the war of the 1990s, which additionally worsened the economic and demographic situation and had a negative influence on land use. Presently, most of the analyzed area is marked by the succession of autochthonous vegetation, and only the area of Nadinsko Blato is still intensively used for the cultivation of grape vines.

Key words: rural areas, Ravni Kotari, Nadinsko Blato, Croatia, depopulation, deagrification

IZVORI I LITERATURA

DAS, AMID – Državni arhiv u Splitu (DAS), Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju (AMID).

Državna geodetska uprava (2010): Raspored po kulturama i klasama zemljišta k.o. Nadin, Državna geodetska uprava, Područni ured za katastar Zadar, Ispostava Benkovac, Benkovac, 6. 7. 2010.

DZS HR (2001): Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, CD ROM. Republika Hrvatska, Državni zavod za statistiku.

DZS HR (2005): Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001., CD ROM. Zagreb, Državni zavod za statistiku.

Hidroprojekt (1949): Gospodarska osnova Nadinskog blata i Polačkog polja. Zagreb, Hidroprojekt, Odsjek za pedološka i geološka ispitivanja, te sastav gospodarskih osnova.

Hidroprojekt (1951): Vrana – Nadin – Polača, poljoprivredno-melioraciona osnova. Zagreb, Hidroprojekt, Odsjek za poljoprivredno-melioracione osnove.

Hidroprojekt (1952): Vrana – Nadin, Idejni projekt odvodnje. Zagreb, Hidroprojekt.

Mercator, G. (1627): Sclavonia, Croatia, Bosnia cvm Dalmatiae Parte. U: Atlas sive Cosmographicae Meditationes de fabrica Mundi et Fabricati Figura, Amsterdam, 1627. Znanstvena knjižnica Zadar, Zemljopisne karte, Sign. GK S-1

Militärgeographisches Institut Wien (1910): Zara 33-34, 1:200 000, Wien, Militärgeographisches Institut.

SZS (1973): Popis stanovništva i stanova 1971, Pol i starost – I deo: rezultati po naseljima i opštinama, knjiga VIII. Beograd, Savezni zavod za statistiku.

Uprava za vodoprivredu (1961): Nadinsko blato – Melioracija (dopunski radovi), Idejni projekat. Split, Uprava za vodoprivredu N. R. H., Vodoprivredni odjeljak Split.

Akrap, A. (2002): Regionalne i naseljske značajke vitalnih procesa u hrvatskom seoskom stanovništvu. U: Štambuk, M., Rogić, I., Mišetić, A. (ur.): Prostor iza – kako modernizacija mijenja hrvatsko selo. Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 57-90.

Antrop, M. (1993): The Transformation of the Mediterranean landscapes: an experience of 25 years observation. Landscape and Urban Planning, 24, 3-13.

Berry, B. J. L., Dahmann, D. C. (1996): Population Redistribution in the United States in the 1970s. U: Robinson, V. (ur.): Geography and Migration. Cheltenham. UK – Brookfield, US, An Elgar Reference Collection, 48-76.

Burri, E., Castiglioni, B., Sauro, U. (1999): Agriculture, landscape and human impact in some karst areas of Italy. International Journal of Speleology, 28 B, 1/4, 33-54.

Champion, A. G. (1989a): Counterurbanization experience. U: Champion, A. G. (ur.): Counterurbanization – the changing pace and nature of population deconcentration. London – New York – Melbourne – Auckland, Edward Arnold, 1-18.

Champion, A. G. (1989b): United Kingdom: population deconcentration as a cyclic phenomenon. U: Champion, A. G. (ur.): Counterurbanization – the changing pace and nature of population deconcentration. London – New York – Melbourne – Auckland, Edward Arnold, 83-102.

- Cloke, P., Milbourne, P. (1992):** Deprivation and lifestyles in rural Wales II: rurality and the cultural dimension. *Journal of Rural Studies*, 8, 359-371.
- Defilippis, J. (2005):** Hrvatska u ruralnom prostoru Europe. *Sociologija i prostor*, 43, 4, 823-836.
- Fielding, A. J. (1989):** Migration and counterurbanization in Western Europe since 1950. *Geographical Journal*, 155, 60-69.
- Fortis, A. (2004):** Put po Dalmaciji. Split, Marjan tisak.
- Frey, W. H. (1989):** United States: counterurbanization and metropolis depopulation. U: Champion, A. G. (ur.): *Counterurbanization – the changing pace and nature of population deconcentration*. London – New York – Melbourne – Auckland, Edward Arnold, 34-61.
- Gams, I., Gabrovec, M. (1999):** Land use and human impact in the Dinaric karst. *International Journal of Speleology*, 28 B, 1/4, 55-70.
- Hugo, G. J. (1989):** Australia: the spatial concentration of the turnaround. U: Champion, A. G. (ur.): *Counterurbanization – the changing pace and nature of population deconcentration*. London – New York – Melbourne – Auckland, Edward Arnold, 62-82.
- Ilbery, B. (1998):** Dimensions of rural change. U: Ilbery, B. (ur.): *The Geography of Rural Change*. Harlow – London – New York, Prentice Hall.
- Kalogjera, A. (1987):** Prirodnogeografska osnova i stanovništvo benkovačke mikroregije. U: Medini, J., Petricioli, I., Pekić, M. (ur.): *Benkovački kraj kroz vjekove: zbornik radova s Naučnog skupa Benkovački kraj kroz vjekove*, Zbornik 1. Zadar, Narodni list.
- Kerbler, B. (2010):** Slovenski koncept ruralnog razvoja u okvirima EU. U: Musa, S. (ur.): *Ruralni prostor JI Europe između lokalizacije i globalizacije*. Mostar, Geografsko društvo Hercegovine, 41-53.
- Lajić, I. (1995):** Demografski razvitak Hrvatske u razdoblju od 1991. do 1994. godine. *Revija za sociologiju*, 1-2, 55-64.
- Lay, V. (2002):** Prilozi osmišljavanju usmjeravanja razvitka ruralnih prostora Hrvatske na osnovama ekološke i gospodarske održivosti. U: Štambuk, M., Rogić, I., Mišetić, A. (ur.): *Prostor iza – kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*. Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 289-304.
- Lewis, G. (1992):** Counterurbanization and social change in rural Britain: some recent trends. U: Huigen, P., Paul, L., Volkers, K. (ur.): *The Changing Function and Position of Rural Areas in Europe*. Utrecht, Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap/ Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen Rijksuniversiteit Utrecht, 61-73.
- Lukić, A. (2002):** Turizam na seljačkim gospodarstvima u Hrvatskoj. *Dela*, 17, 214-229.
- Magaš, D. (1995):** Prilog poznavanju zemljopisne osnove i pučanstva Nadina. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 37, 793-805.
- Magaš, D. (1998):** Osnove geografije Hrvatske. Zadar, Odsjek za geografiju, Filozofski fakultet u Zadru.
- Medin, A. (1957):** Osvrt na poljoprivredu općina Benkovac, Smilčić i Novigrad i mjere za unapređenje. Benkovac, Narodni odbor općine Benkovac.
- Medini, J., Petricioli, I., Pekić, M. (ur.) (1987):** Benkovački kraj kroz vjekove: zbornik radova s Naučnog skupa Benkovački kraj kroz vjekove, Zbornik 1. Zadar, Narodni list.
- Medini, J., Petricioli, I., Pekić, M. (ur.) (1988):** Benkovački kraj kroz vjekove: zbornik radova s Naučnog skupa Benkovački kraj kroz vjekove, Zbornik 1. Zadar, Narodni list.
- Mitchell, C. J. A. (2004):** Making sense of counterurbanization. *Journal of Rural Studies*, 20, 15-34.
- Nejašmić, I., Štambuk, M. (2003):** Demografsko stanje i procesi u neurbanim naseljima Republike Hrvatske. *Društvena istraživanja*, 12, 3-4, 469-493.
- Nejašmić, I. (1991):** Depopulacija u Hrvatskoj – korijeni, stanje, izgledi. Zagreb, Globus – Institut za migracije i narodnosti.
- Nejašmić, I. (1992):** Neke populacijsko-geografske značajke sjevernodalmatinske unutrašnjosti (općine Benkovac, Drniš, Knin i Obrovac). *Sociologija sela*, 30, 1/2, 61-72.
- Nejašmić, I. (2008):** Stanovništvo Hrvatske – demografske studije i analize. Zagreb, Hrvatsko geografsko društvo.
- Obad, S. (1988):** Gospodarska i društvena struktura Benkovca u prvoj polovici devetnaestog stoljeća. U: Medini, J., Petricioli, I., Pekić, M. (ur.): *Benkovački kraj kroz vjekove: zbornik radova s Naučnog skupa Benkovački kraj kroz vjekove*, Zbornik 2. Zadar, Narodni list, 259-268.
- Peričić, Š. (1999):** Razvitak gospodarstva Zadra i okolice u prošlosti. Zagreb – Zadar, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Zadru.
- Petanidou, T., Kizos, T., Soulakellis, N. (2008):** Socioeconomic Dimensions of Changes in the Agricultural Landscape of the Mediterranean Basin: A Case Study of the Abandonment of Cultivation Terraces on Nisyros Island, Greece. *Environmental Management*, 41, 250-266.
- Pokos, N. (2002):** Metodologija izdvajanja seoskog stanovništva, njegov raspored i popisne promjene 1953.-2001. U: Štambuk, M., Rogić, I., Mišetić, A. (ur.): *Prostor iza – kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*. Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 32-56.
- Potočnik Slavič, I. (2010):** Poduzetništvo u ruralnim područjima Slovenije. U: Musa, S. (ur.): *Ruralni prostor JI Europe između lokalizacije i globalizacije*. Mostar, Geografsko društvo Hercegovine, 31-39.
- Suić, M. (1981):** Zadar u starom vijeku, *Prošlost Zadra*, knj. 1. Zadar, Filozofski fakultet u Zadru.

Vining, D. R., Kontuly T. (1978): Population dispersal from major metropolitan regions. *International Regional Science Review*, 3, 49-73.

Vining, D. R., Pallone, R. (1982): Migration between core and peripheral regions. *Geoforum*, 13, 339-410.

Vrišer, I. (1995): Agrarna geografija. Ljubljana, Filozofska fakulteta v Ljubljani, Oddelek za geografijo.

Živić, D. (1999): Promjene u dinamici i razmještanju prognaničko-izbjegličkog kontingenta u Republici Hr-

vatskoj od sredine 1991. do sredine 1998. godine. *Društvena istraživanja*, 8, 5-6, 767-791.

Živić, D. (2002): Odabrane značajke demografske strukture seoskih naselja u Hrvatskoj 1953.-1991. godine. U: Štambuk, M., Rogić, I., Mišetić, A. (ur.): *Prostor iza – kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*. Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 91-127.